

Omløbere og tiggere i gamle dage

Ved H. A. RIIS-OLESEN

DE MANGE OMSTREJFERE, der fandtes i ældre tid var både ildeset og frygtet. Mange af dem var zigeunerne, men langt de fleste var thylandets egne folk, hyppigt efterkommere af rakkerfamilier, som ingen ville pleje omgang med, idet de - ofte uden grund - blev betragtet som uærlige. Man møder i historien mennesker, som ansøger kongen om at blive erklæret ærlig, d. v. s. blive optaget som almindelig dansk borger med ret til at få stillinger og embeder. Rakkere og natmandsfolk udførte jo det arbejde, som almindelige mennesker enten ikke måtte eller ikke ville give sig af med, f. eks. tage skind af selvdøde dyr, begrave samme slags dyr, rense skorstene og fjerne renovation samt gå bøddelen til hånde. Men efterhånden blev de så mange, at de ikke kunne få arbejde nok og drev derfor omkring som tiggere og skarnsfolk. Med forsk. forordninger, den første fra 21. marts 1685 - bekendtgøres det, "at en del løse personer, der havde sammenrollet sig på adskillige steder i provinserne anmassende sig til disse efter deres foregivende uærlige arbejders udførelse: hestgældere, svinesvidere, skorstensfejere og natmænd og andre deslige, som sådan uomgængelige forretninger bestille, byerne og landet til tjeneste, både med urenlighed samt dødt kvæg at udføre og andet deslige at forrette, *måtte derfor ikke anses for uærlige folk*; ingen måtte efter den dag understå sig i at forkaste denne eller deres børn nogen uærlig titel eller tilføje dem nogen vanære." Ligeså bemærkes det i forordningen, at de, som selv forretter disse ildesete gerninger (altså folk i gårdene) ikke må komme i foragt herfor, og skyldige, som ved ord, skrift eller gerning lade dem lide herfor, vil få straf på Bremerholm. Men meget hjalp det ikke på sagen, idet der kommer fornyede appeller fra myndighedernes side i 1739, 1747, 1758 og 1794. Man ville helt afskaffe natmændene og rakkerne. Det lod sig nu ikke gøre - endnu i 1819 befandt der sig 2 natmandsfamilier både i Vestervig og Hvidbjerg. Amtmand Ferslew i Thisted ville give et godt eksempel, idet han fortæller i 1794, at han til at fare med det lidet fartøj, som han for sine mange embedsrejsers skyld holdt på Limfjorden, brugte natmandens søn i Thisted og ved sin personlige nærværelse havde han bragt det så vidt, at den anden skibskar fandt sig deri. Her er altså tale om en pariakaste, som man nødtigt indlod sig med, langt mindre tog i sin tjeneste. Derfor blev de ofte omløbere.

Men foruden denne type mennesker fandtes der jo som nu løse personer, for hvem det var gået skævt - deserterede soldater, letfærdige kvinder og tyvagtige mennesker.

Den første forordning om tiggere og staadere kom d. 27. decbr. 1587, hvor det pålagdes sognepræsterne at optegne alle de arme og nødtørftige folk og siden fra prædikestolen formåne deres sognefolk til at føde og underholde sognets egne fattige personer, så de ikke skulle løbe udensogns.

Hvis sognefolket ikke gjorde dette, skulle de af lensmanden tiltales og straffes. Sognepræsterne samt kirkeværgerne og 4 af de bedste sognemænd skulle sørge for, at samme tiggere fik tegn, som blev bundet på deres bryst med 3 eller 4 bogstaver af sognekirkens navn. Hvis

tiggerne drog til andre sogne skulle de have deres tegn forbrudt. Dersom tiggere fandtes uden for herredet, skulle de føre og stærke til kagen hudstryge. De som husede sådanne omløbere skulle straffes som andre, der gav ly til "andre fredløse folk", og skippere, der overførte tiggere fra land til land (her egn) truedes med tab af skib og gods.

Ved forordningen 24. sept. 1708 blev det nøjere bestemt, hvad hver enkelt af de fast siddende gård- og husmænd skulle yde i "ædende vare" til sognets fattige. Desuden fik de fattige at vide, hvor de kunne henvende sig på uge- eller månedsgage for at få de varer, de havde krav på. Heraf udviklede sig bespisninger på omgang - jfr. fattigreglement 1803 § 12 a. Vægrede nogen sig ved at yde til bestemt tid, hvad han var tegnet for, blev hans navn fra prædikestolen "offentligen aflæst", hjalp det ikke, toges det ved udpantning. Proprietærer, forpagtere, ridefogeder og andre velhavende skulle anmodes efter deres vilkår at betænke den fattige med gaver i penge, der lagdes i "en fattiges bøsse".

En undtagelse fra reglerne i 1587 gøres med dem, som havde "fanget skade" af ildebrand, skibbrud eller kvægst. Dog skulle de - for at tigge - være forsynet med bevis herfor, udstedt af sognepræsten og gjaldt 1 år.

Jeg skal da i det følgende give nogle eksempler på visse episoder fra Thy, hvor man møder føromtalt gruppe mennesker i de for dem kritiske situationer. Det er Hassing-Refs herreders tingbog, som danner grundlaget for oplysningerne. Det første eksempel er fra 1733, hvor Anders Koldbye i Villerslev indstævnes til aftingning på idømte bøder på de idømte bøder på 56 rigsdaler for trede nætter at have "huset og hælet den fredløse og af Thisted arresthus undvigte natmandskvinde og i mangel på dette at lide straf på kroppen". Anders Koldbye indstævnes og sammen med ham hans husbonde: Hans Carsten Langballe af Faddersbøl. Man havde prøvet at gøre udlæg i Anders Koldbyes bo, men intet fundet af værdi.

Anders Koldbye svarede, at han erkendte sig skyldig, men fastholdt, at han ikke vidste, at kvinden var dømt fredløs eller i det hele taget tiltalt, men henstillede til den høje Øvrighed, at de for Guds skyld og hans høje alderdoms skyld samt hans fattige tilstand med mange uopfødte børn ville forlade hans fejl og forseelse. Samtidig fremlagde Anders Koldbye et brev fra hans husbond, hvori denne tilbyder at cautionere for 10 sletdaler, hvis retten vil gå med hertil, fordi Anders Koldbye har været kongens soldat i 18 eller 19 år, så at han med hustru og små børn siden har haft "mangen en træt arm og ond stund ved gården, som i sig selv er slet og forsømt, hvilket herredsfogeden selv har overbevist sig om og hans forseelse har rejst sig af en bar tåbelighed og uvidenhed. Jeg ved, at jeg ikke vil få disse penge igen og heller ikke kan modtage gården øde og ruineret, hvorfor jeg indskyder denne sag under rettens mildeste skøn".

Retten vedtog derefter at modtage de 10 sletdaler af Hans Langballe. At en sådan sag ikke var afgjort ved dette, fremgår af, at Cammerkollegiet approberede det gjorte tilbud.

I 1765 var der ekstra ret hos Christen Nørgaard i Jestrup, Sønderhå sogn, idet to personer, en mands og en kvindes person, havde indlogeret sig, da kvinden var syg og skulle føde. Hun fødte samme nat en pige, og retten var sat 11 dage efter i hjemmet. Stedets sognepræst, provst Friederich Callundan havde dagen hjemmedøbt barnet og siden fået det fremstillet i kirken. Da disse to personer var fremmede og omløbere, blev de fremkaldt og gjorde forklaring på, hvem de var, hvorhen de agtede sig og hvad de havde at ernære sig af.

Manden navngav sig som Hans Christian og var hjemmehørende på Fyn (Øster Hæsing under Arreskovs gods). Proprietæren vidste han kun hed hr. Erich (Erik Skell-Holsten). Hans forældre var natmandsfolk, der var døde. Hans halvbroder ernærede sig på samme vis og sidst været hos natmanden, Mathias i Svendborg. Her havde han selv tjent, og denne opbevarede hans pas, som han ikke fik med sig, da han bortrømte. I Svendborg havde han lært denne natmands kvinde at kende, hun var datter af natmanden ved grevskabet Christianholm på Lolland. Hun hed Christiane Rasmusdatter.

De to havde nu betlet sig gennem Jylland her til stedet, hvor kvinden fødte pigen, som han vedkender at være fader til. Han ville ægte kvinden, hvis det var tilladt og derfor var de rejst til Jylland for at træffe kvindens faster, som hed Anne og boede i Vendsyssel, men nærmere adresse kendte de ikke. Han selv var 40 år, konfirmeret i Langå kirke og havde sidst været til Gudsbord i Svendborg kort før jul og betjent af hr. Hjort. Han havde ikke foretaget sig noget uskikkeligt siden bortrømningen, forsikrede han.

Kvinden, Christiane Rasmusdatter forklarede, at det var 5 år siden, at hendes mand, Peter Jensen, der var natmand, løb fra hende. Hun havde sin pasbog med sig, som udviste det rigtige heri. Desuden indeholdt den skudsmål fra de forskellige præster og forvaltere, alle pæne. Hun havde ernæret sig ved at væve bånd, som hun solgte. De var kommet til stedet her en mørk aften og bedt om husly for ikke føde barnet på den vilde mark, hvilket de af barmhjertighed tillod. Hun var meget ulykkelig og bad om, at intet ondt måtte vederfares hende.

Retten kendte således: Når nu betragtes disse tvende enfoldige menneskers overlæg - om det sig således forholder - er det øjensynligt og klart, at dumhed og synd har mere vejledet dem end rette begreb om det, der er forbunden i Guds og kongens lov, hvorfor de og begge er straf skyldige. Thi kendes for ret, at da anholdte mandsperson, Hans Christian selv tilstår at være undvigt af sin tjeneste uden tilladelse, pas og skudsmål, har overtalt kvinden Christiane Rasmusdatter at følge med sig og med hende vandret til anholdstedet, hvor hun ved ham har avlet et barn, og at han har betlet, så ifølge troens bydende ansees han som en betler og løsgænger og derfor, andre ligesindede til eksempel bør han arbejde i Viborg tugthus i 4 uger og siden så længe, indtil udgifterne på anholdelse og anbringelse er betalt. Kvinden derimod har vist en pæn opførsel, indtil hun mødte denne Hans Christian, og når hendes helbredstilstand tillader må hun forføje sig til sit sidste opholdssted med sit fødte barn medtagende attest fra stedets sognepræst om barnets dåb. Herredskassen vil til hendes rejses befordring betale hende 1 rigsdaler, og hun skal derfor afholde sig fra at betle.

Der findes også i tingbogen et eksempel på, at det kunne være farligt i hine tider, når betlere blev modsagt. Eksemplet er hentet fra Ydby, hvor der i 1779 boede en mand ved navn Jens Pedersen Holmgaard. Til dennes hus kom to betlere - en mand ved navn Christoffer og en kvinde Maren Madsdatter. Sidstnævnte kunne ikke angive sit hjemsted, medens Christoffer angav at være født i Engbjerg sogn.

Jens Holmgaards kone tiltalte betlerne og opfordrede dem til at gå ud af huset, hvorover Maren Madsdatter blev frygtelig hidsig, skreg op og begyndte at slå løs på konen, og da hun råbte om hjælp, kom Jens Holmgaard til, men også han blev angrebet af det vilde kvindemenneske og sat op mod væggen, så han ikke kunne røre sig. Siden for Maren Madsdatter ind i stuen, hvor hun tildelte spyt og slag mod Niels Jensen Sund, som beskyldte hende for at have kysset en glarmesterknægt, som hun en tid var gået med. Det hele endte i slagsmål. Men afregningen kom jo, og enden på komedien blev, at Christoffer lod sig hverve til soldat hos løjtnant Frantzen i Ettrup og Maren fik 4 års tugthus i Viborg, så det blev en dyr dag. I præmisserne hedder det: "at hun derefter vender sig til arbejde for dermed at fortjene sit brød og ikke således, da hun er en stærk og frisk kvinde, omløbe på utilladelig betleri.

En almindelig kendt omløberske før 1800 var Maren Rytter. Hun havde tigget omkring i Thy i mange år, men en dag gik det galt, idet hun blev afvist hos sognepræst hr. Chr. Høyer i Skyum, hvorfor hun efter vidners udsagn skulle have truet med ulykker og ildspåsættelse. Så blev hun arresteret. Ved retsundersøgelsen viste det sig, at hun var fra Gjørup i Stagstrup sogn, og hendes forældre, der var husmandsfolk, var døde for flere år tilbage. Hun blev gift, men manden boede ikke hos hende. Hun havde haft 9 børn, men kun de 3 var levende. Den ældste var geworden soldat, men hvor han var, vidste hun ikke, den næstældste var landsoldat og tjente i Bedsted, og datteren sad i Viborg tugthus.

Hun boede ellers i en lejestue, lejet af sognepræsten, hr. Chr. Høyer, men da hun en 9-10 uger havde været borte for at besøge datteren i Viborg og kom hjem, var huset faldet sammen, hvorfor hun var nødt til at gå omkring.

Hun nægtede at have truet noget med ulykker og ildspåsættelse, men vidner påstod, at hun havde sagt ved hr. Høyers stald, at hun ville gøre en ulykke og til natten skulle det ske, så da skulle de tage sig i agt.

Dommen kom til at lyde på 3 års tugthus i Viborg, så mor og datter blev her ført sammen i de triste forhold.

Der blev af disse triste skæbner blandt omløberne digtet en mængde historier, og man har indtrykket af, at det ofte var på beregning for, at de kunne forsvinde ud af billedet, mens undersøgelserne stod på. Således kom der i 1787 en kvinde sammen med en 7-års pige ind til Anders Clemmensen i Hvidbjerggaard og bad om almisse. Kvinden var frugtsommelig og fødte kort efter en dreng. Det er pastor Feilberg, der indgiver beretning herom. Overfor ham navngav hun sig for Maren Nielsdatter værende fra Seberkloster, og at hendes mand var død for kort tid siden. Derfor havde hun begivet sig på vandring. Præsten indberetter dette til amtsstuen, som henvender sig til Seberkloster for at få rede på sagen. Pastor Bloch forklarer i en skrivelse, at kvindens navn er rigtigt, stedet ligeledes, men hun har aldrig haft nogen mand - alle

hendes børn er avlet udenfor ægteskab. Hun var bortgået, fordi hun ventede sig.

Amtmand H. C. Moldrup beder nu herredsfogeden sørge for, at denne løsgænger kvinde hurtigt indkaldes til på Hassing-Refs herreders ting at erlægge og betale de til Hans Maj estæts Casse forbrudte bøder, samt tilsiger hende, at hun uopholdelig indfinder sig her i Thisted for at sidde på vand og brød i stedet for åbenbar skrifte.

Men tiden var gået, og fuglen var fløjet. Anders Clemmensens kunne kun meddele herredsfogeden, at bemeldte kvinde en måned før var gået gennem Ørum til Handrup i Vestervig, og ingen vidste mere, hvor hun befandt sig.

Til sidst et par eksempler på, hvorledes et par omløbende fristes til at stjæle og hvad følgen heraf blev. Det hændte i Hassing d. 24. aug. 1794, at et par grebblade blev frastjålet gårdmand Peder Poulsen, og da en omløbende dreng samme dag sælger dem inde i byen var sagen klar. Tiggerdrengen, Jens Jensen, blev fundet dagen efter i Villerslev og blev med vagt bragt hen til herredsfogedens hus, hvor han afhøres. Triste beretninger fra en fyr, som ikke kender sin far - hans mor var en omløbende natmandskvinde uden hus og hjem. Han selv var født på en mark ved Grynnerup by i Salling. Om han var døbt, vidste han ikke. Moderen havde båret ham på sin ryg, og ingen anden næringsvej søgt end tiggeri, og da dette hendes barn blev så voksen, at han kunne gå med hende, har hun ikke anbragt ham til andet end ulovlig betleri, ja, ikke engang sørget så vidt for ham, at han kunne blive undervist i sin kristendom og i sin ungdom lært at kende sin skaber, hans velgerninger etc. For ca. 14 år siden, da drengen vel var 5 til 6 år var moderen faldet i en aa nær Ribe og der druknet. Siden havde han vedblevet den eneste næringsvej han havde lært af moderen, nemlig ulovligt tiggeri. Han havde gennemvandet Jylland, gået fra by til by, indtil han her i Hassing by begik det omtalte tyveri, for hvilket han var sat fast.

Det viste sig nu, at den 20-årige unge mand, Jens Jensen, havde set sit snit til at undvige fra sin arrest og flygte bort, og ingen vidste hvorhen. Alligevel gik sagen sin gang. Anklageren var forvalter Svinth fra Vestervig og forsvareren, forvalter Boddum fra Tandrup. Svinth ville have dømt til tugthusarbejde i lige så mange måneder, som han havde været løsgænger og omgået på betleri, medens forvalter Boddum forsvarede ham som en stakkel, der ikke var oplært til andet erhverv og mente 2 måneders tugthusarbejde ville være det højeste man kunne idømme ham. Dette fandt retten var rigtigt, så dommen lød på 2 måneders straf. Dog hed det videre: hvor man end træffer Jens Jensen, som må være så gammel, at han ved, hvor ulovligt han bærer sig ad, skal han for sit løsgængeridømmes 8 dages fængsel på vand og brød. Dernæst for sit tyveri at hensættes i tugthuset i Viborg de omtalte 2 måneder.

En lignende skæbne får vi oprullet i retten i 1795, hvor en pige på 19 år, Bodil Marie Michelsdatter, bliver pågrebet for adskillige tyverier. Provst Carstensen, Thisted, fortæller om hende, at hun er født i Tilsted d. 5. maj 1776. Hendes forældre Michel Dahl og Maren Kirstine omflyttede adskillige steder i landet, indtil de i 1785 kom til at bo i Grurup, hvor faderen undvigte fra kone og børn. Moderen har da siden omflakket på tiggeri. Bodil Marie fik ingen skolegang eller undervisning i

kristendom, så hun er aldeles blottet for kundskab, og kan ikke læse ”inden i nogen bog”. I året 1794 tjente hun Christen Fladskier i Bedsted sogn i $\frac{3}{4}$, år, og i denne tjeneste frastjal hun dette hjem en del stumper silketøj og bånd samt nogle sølvpenge, som er anslået til 10 rdl. En del af det stjålne er leveret tilbage og resten tilbagebeholdt i løn. Derfra kom hun til Anders Brønd i Flarup, hvor hun d. 22. januar 1795 udsendes i et ærinde til Heltborg, men i stedet går hun til Visby, hvor hun på en mark sønden i byen bortstjæler 2 jernkrogskeer fra en plov. Med disse går hun til degneenken Maren Thøgersdatters hus og gennembryder en lerklinet væg ind til laderummet, og derfra bryder hun ind i huset. Her stjæler hun en del klædningsstykker (servietter, hørlærred med kniplinger, 2 haghatte med kniplinger samt 7 nøgler spunden uldgarn). Dette er vurderet til 2 rd. 22 sk. Disse kroner blev fundet natten efter i hendes moders hus i Hørdum, hvor Bodil Marie blev pågrebet og holdt i forhør.

Efter forhøret finder hun lejlighed til natten efter at undvige - går over isen til Mors, hvor hun en tid opholder sig. Derefter vandrer hun til Stagstrup, hvor hun bliver huset af Jens Harsyssel, som erklærer, at han ikke vidste noget om hendes forbrydelse, eller at hun var undviget fra sin vagt. Hun bekender ellers for Jens Harsyssel, at hun havde en syge eller vane at stjæle (i dag ville vi kalde det kleptomani), og han råder hende til at søge en klog kone i Ribe stift (Houe sogn) for at blive sin sygdom kvit. Bodil Marie fulgte rådet, men den kloge kone kunne ikke hjælpe hende. Da hun går tilbage følger hun vejen over Aggertangen og møder da mellem Røn og Toft byer Jens Larsen og hans tjenestepige fra Vesterby, Vestervig sogn, som er ved at drive får på græs mellem fjord og hav. Da de havde leveret fårene til hyrden, fulgtes hun med dem til Vesterby. Her stjæler hun igen forskellige klædningsstykker (snøreliv, særk, ruer, skieghatte, et par uldne sløshoser m. m.) og går hastig bort. Tjenestepigen opdager tyveriet og sætter efter Bodil Marie som hun træffer i Kalkierhus. Hun får fat i tyvekosterne, men Bodil Marie undviger igen og tager til moderen i Hørdum. Her bliver hun fanget og stillet for retten. Der var delte meninger om straffens størrelse. Men den blev meget hård. Hun skulle stryges til kagen og arbejde i tugthuset sin livstid. Moderen fik som hæler 3 måneders arbejde i Viborg tugthus.

Endelig er der sagen om Daniel Grünau fra Flade på Mors. Den er fra 1802. Han strejfede omkring på ulovlig betleri og havde villet tiltrue sig nattekvarter hos Casper Sørensens hustru i Hassing, der var alene hjemme.

Daniel Grünau var med sin kone kommet over fjorden på isen ved Vildsund, og de var begge gået omkring i Thy for at tigge. Han havde haft en tromme med sig for at gratulere folk nyt år og derved bede om en gave. I fasten lod han trommen blive hos en husmand i Østerild. Da han kom fra regimentet i Aarhus, gav han sig straks til betleri og har vedblevet med samme, siden han blev gift med kællingen i Flade. Det var regn og sildig aften, da han kom til Caspers i Hassing og anden årsag vidste han ikke til, at han ville tiltvinge sig nattekvarter. Han havde ikke begået nogen forbrydelse eller været tiltalt før, men da han var i regimentet havde han en aften forsømt tappenstreg og måtte derfor ligge krum i 24 timer.

Daniel Grünau var 31 år gammel, var handskemager af profession og født i Viborg. Han havde været tambour ved

første jyske infanteriregiments livcompagni i 5 år og ved 3. musketercompagni i 2 år 2 mdr. Han er formedelst tyveri efter krigsrettens dom bestraffet med at gå 4 gange imellem spidsrødderne og har siddet i cachottet på vand og brød i 14 dage, en anden gang i 21 dage; dertil er han ved compagniet mange gange bestraffet for bedrageri og slet opførsel, hvorfor han af regimentet blev afskediget d. 30. juni 1800.

Sognepræsten i Flade giver følgende beskrivelse af hans ”kælling”: Hun hedder Maren Christensdatter og er 70 år gammel. De blev gift d. 26. novbr. 1800. De har haft husly i en lille stue, som tilhører en husmand ved navn Thomas Jensen. Han har ikke været tiltalt for noget i Flade, og de har passet kirken. Hans næringsvej har været at spinde hør, hamp og blår for folk, men ”derudi har hverken han eller den såkaldte Maren Nees, hans kære hustru, været redelig”. De ”marcherte” begge fra Flade nytårsdag sidst, og hun kunne lige så vel som han gribes for betleri, da de begge indtil nu uantastet trolig har ”tryglet” både i Thy og Hanherred.

Aktor nedlagde påstand om arbejde i nærmeste fæstning i 1 år. Af defensors indlæg: Uvant med bondearbejde kom han fra regimentet og havde intet at

ernære sig med, intet han havde at føde sin ”skrøbelige” kone med. Derfor greb han sidste nytår sin tromme for efter landets skik at indtromme nytår omkring for folks døre. Vel billiger jeg ikke denne skik, men for betleri kan den ikke anses, for snese af mennesker driver dette håndværk upåagtet.

Ved dommens oplæsning blev der lagt vægt på den truende måde han havde villet tiltvinge sig nattekvarter hos Casper Sørensens hustru, som var alene hjemme med 5 børn - og desuden den ulovlige driven rundt på tiggeri, skønt han kun er 31 år gammel og dermed frisk, ung og sund. Han dømmes derfor til arbejde i nærmeste fæstning 1 år samt, at der af hans bo udredes arrestforplejning og bortførelsesomkostninger samt aktors og defensors diætpenge 12 rigsdaler til hver.

Der var mange triste skæbner den gang. Man fortæller således, at degneenken Moldrup i Vestervig var så fattig, at hun måtte gå rundt i sognet og spise forskellige steder for at kunne klare sig. Og på eet tidspunkt var der i Vestervig sogn 3 fattighuse: i Tåbel, Randrup og ved kirken.

Dette være den mørke baggrund for vor tids ordnede sociale forhold.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1960, side 183-196).